

Egy földrajz tankönyv margójára

To the margin of a geography textbook

Kalmár Ella

kalmare@bparchiv.hu

Initially submitted Juny05. 2012; accepted for publication July07, 2012

Abstract:

This article contains a full-text publication of the criticism written by the well-known statistician and director of the Statistical Office of Budapest, József Kőrösi about a geographic elementary school-book in 1880. He wrote the detailed and thorough critique in his capacity as a member of the School Board No. I. in Lipótváros (Leopoldstadt). He stressed the high importance of accuracy and reliability of the body of knowledge taught at elementary school level. Taking into account the poor quality of the criticized book, Kőrösi proposed to introduce the monopoly of the municipality for ordering and publishing school-books for the municipal educational institutions. This idea was not accepted by the municipality, but some measures for improvement of the level of school-books through selection authors by application procedures were introduced.

Kulcsszavak: oktatás, elemi iskola, tankönyv, földrajz, Kőrösi

Keywords: education, elementary school, school-book, geography, József Kőrösi

Kőrösi Józsefnek, a fővárosi statisztikai hivatal igazgatójának sokszínű, szinte „polihisztori” munkásságából ezúttal a fiatalok, az elemi iskolások iránti elkötelezettségét szeretném bemutatni.

Kőrösi az 1873-ban megjelent „Pestvárosi statisztikai évkönyv” című kötetben publikál már adatokat a tanköteles gyermekek összeírásának eredményéről, a városra vonatkozatható feladatokról. A részletes oktatási statisztikák sora az 1875-ben megjelent „A pestvárosi elemi népiskolák az 1871/72- és 1872/73-diki tanévekben” kötettel indul, s a következő évek során fokozatosan valamennyi tanintézetre kiterjed az adatok gyűjtése. Kőrösi maga jegyzi a további hét kötetet, az 1873/74 – 1899/1900 tan évekről. A kötetek nagyon alapos, igényes, sokoldalú szakmai tájékozottságról tanúskodnak. Egyre bővülő, ám mégis összevethető

táblázatok, elemzések, s táblákba nem „gyömöszölhető” észrevételek, javaslatok is bekerülnek a kötetekbe.

1869 decemberétől Pest, később Budapest statisztikai hivatalát igazgatja, 1879-től az MTA levelező tagja; számos nemzetközi statisztikai szervezet tisztségviselője, s mindezek mellett 1872 őszétől a Budapest Lipótváros I. sz. Iskolaszék választott tagja- sőt egy időben jegyzője. (A már említett –az elemi népiskolákat taglaló első - kötetben egy egész fejezetet szán az iskolai felügyeletre, közli az iskolaszékek tagjainak jegyzékét is. Az iskolaszék anyaga nem került levéltári őrizetbe; de a KSH Könyvtár Kézirattárában¹ néhány jegyzőkönyv fellelhető.) A Lakits² és Neiger³ féle IV. osztályos földrajz tankönyvről iskolaszéki tagként írt bírálata megtalálható Budapest Főváros Levéltárában, a Tanácsai ügyosztályok központi irattára 1880. évi ügyiratai között.

A megbírált tankönyv ma már sem az Országos Széchényi Könyvtárban, sem az Országos Pedagógiai Könyvtár és Múzeumban nem lelhető fel. A könyvészeti források alapján vélelmezhetjük, hogy a: *Földrajz a fővárosi elemi népiskolák III-VI. osztályai számára*. Bpest, 1878. négy kötet (III., IV., V. és VI. osztályok; Szinnyei), illetve: *Földrajz a népiskolák számára*. Bp. Zilahy S. 1878. (III., IV., V. osztály számára; Magyar Könyvészet) tankönyvről szól.

Mégsem egyoldalú a bírálat közreadása, hisz az OPKM Tankönyvtárában a szerzőpáros két tankönyve is fennmaradt, melyek szó szerinti pontos címét, alcímét és egyéb könyvészeti adatait itt adjuk meg (az irodalomjegyzékben is a szokott formában található):

Földrajz a népiskolák V. osztálya számára: a ministeri tanterv alapján s a főváros viszonyaira való tekintettel. Szerkesztették: Lakits Vendel és Neiger Sándor fővárosi tanítók. ára kötve 30 kr. osztr. ért. Bp., 1878. Zilahy Sámuel (Váci u. 12.) 95 oldal; a későbbi: *Földrajz a népiskolák V. és VI. osztálya számára*: a miniszteri tanterv utasítása szerint s a nagyobb városok viszonyaira tekintettel. Szerkesztették: Lakits Vendel és Neiger Sándor fővárosi tanítók. Átnézte: Dr. Kiss Áron. 5. javított kiadás. 40 kr. Bp., 1887. Singer és Wolfner (Andrássy út 10) 109 oldal

¹ KSH Könyvtár Kőrösy József hagyatéka VA 0046

² **Lakits Vendel** elemi leányiskolai igazgató (Vindornyafok 1841 – Budapest 1904) Győrben szerezte meg tanítói oklevelét, 1865-ben jött először Pestre, ahol már 1877-től igazgatóként (VIII., Bezerédj-utcai, ó-budai, VI., Érsek-utcai elemi leányiskolák) dolgozott. Tagja a főváros összes népnevelési egyesületeinek, 1890 óta a magyarországi tanítók országos bizottságának elnöke (Szinnyei). Fényképét és részletesebb életútját a Könyv és Nevelés 2009. 2. számában olvashatjuk.

³ **Neiger Sándor** székesfővárosi nyugalmazott tanító, nevét Nádasra változtatta; a Kertészeti és a Borászati Lapok munkatársa (Szinnyei)

Bár mindkettő magasabb osztálynak íródott, az 1878. éviben szó szerinti egyezőségeket találunk a Kőrösi bírálatában szereplő idézetekkel. Az 1887. évi előszavában pedig ezeket olvashatjuk:

„Földrajzunkat teljesen átnézve adjuk ismét a népiskolai növendékek kezébe.”

„A III. osztályban a földrajz nem tanítandó könyvből; mi az anyagot felsoroltuk, hogy a tanmenetet bemutathassuk s a kirándulásoknál s azok eredményeinek összefoglalásánál némi irányt adhassunk, s az iskoláról iskolára ott a helyszínén szerkesztendő részletekhez vázlatokat, kérdőpontokat nyújthassunk, s így a munkát esetleg könnyebbíthessük.

A IV. osztály anyagát úgy rendeztük be, hogy könyvünk nyomán a növendék a haza különböző vidékeinek hű képét nyerhesse, s az egész hazát a maga összességében is megismerve, minden irányban tudja magát tájékozni.

Az V. és VI. osztály anyagát egy kötetbe foglaltuk, s az V. osztály számára adtuk benne „a Magyar-birodalom, Európa és a Föld részletesebb ismertetését”. Ezt az anyagot a VI. osztály is ismétlésül használja fel s úgy tanulja az e könyvbe foglalt csillagászati földrajzot.”

„Az átnézés természetesen nem jelenti azt, hogy a munka újra átdolgoztatott; e tekintetben mindössze is annyi történt, hogy a módszer némileg változott s a természeti viszonyok nagyobb figyelembe vétettek s az egyes a tudomány újabb eredményei szerint igazítottak. Jövőre azonban, mikor az idő is inkább rendelkezésünkre lesz, még gyökeresebben is át fogjuk könyvünket dolgozni. De így is a szöveg átolvasása után meg fognak róla győződni t. tanítótársaink, hogy e sok kiadást ért földrajz újabb átdolgozásunk s kivált a természeti viszonyok behatóbb méltatása által csak nyert, ajánljuk azt azért továbbra is szíves kartási figyelmükbe.”

Mindezek mellett -dr. Kiss Áron személyében- még lektor is közreműködött. A tankönyv szövegében pedig igen sok helyütt megfogadták Kőrösi bírálatát és szóról szóra átvették mondatait, néhányat a megfelelő helyen idézünk mindkét könyvből.

A következőkben a teljes 17 oldalas kézzel írt tisztázatot közöljük, hogy a tartalmi, szakmai kifogások mellett, a bíráló élvezetes, olykor az iróniát sem nélkülöző stílusát is bemutassuk.

Kőrösi érdembeli javításai, kihúzásai, beírásai a jegyzetekben olvashatók; megtartottuk az eredeti kiemeléseket (felkiáltójel, aláhúzás); a magánhangzókat, a cz használatát általában külön jelölés nélkül a mai helyesírás szerint írtuk át; azonban néhány esetben, a stílus érzékeltetéséért megtartottuk a kéziratban használt alakot, de [!] jelzéssel jelöltük. A földrajzi

nevek eredeti alakjukban (sokszor változóan írva) olvashatók; a ma már nem használatosokat, esetleg külön magyarázatra szorulókat jegyzetben közöljük; a magyarországi helyneveket az 1882. évi Helységnevtár szerint, míg a többi helynevet, földrajzi nevet a ma használatos formában jegyzeteltük.

Tekintetes iskolaszék!

A fővárosi iskolák IV. osztályába a Lakits és Neiger-féle földrajz van tankönyvül behozva, sőt az, amint azt a könyv homlokán vastag betűvel hirdetik: Budapest főváros hatósága által valamennyi népiskolái számára másod ízben elrendelt tankönyv.

Tudatában azon páratlan fáradságnak és áldozatkészségnek, melyet a főváros hatósága népiskolái érdekében tanúsít, joggal fel lehetne tenni, hogy ez iskoláiban csakis a legkitűnőbb tankönyvek találjanak befogadást, általánosan ismeretes levén, hogy gyermekeknél még a legeslegjobb is csak éppen elég jó. Ezen remény csak fokozódhatnék, midőn oly munka áll előttünk, mely a főváros mintakép szolgáló tanintézeteiben oly kiváltságos helyzettel bír, hogy csak kizárólag abból merítheti az ifjúság ismereteit.

Annál leverőbben hat aztán az olvasóra, ha azt tapasztalja, hogy mintakönyv helyett fércművel van dolga, hogy a gyermekeknek nem a lehető legjobb, hanem a lehető legsilányabb művet adták a kezébe és hogy a szerzők – bár lehet, hogy máskülönben érdemes tanférfiak⁴ – alapos szakismeret nélkül hozzáfogtak egy ifjúsági tankönyv megírásához és annak folytán hamis, valótlan, sőt nevetséges állításokkal is megmérgezték mindazon ezerre menő fiatalok eszmekörét, kik az elemi iskola után már nem folytatják tanulmányaikat, és így egész életükre csak azon és csak olyan ismereteket visznek magukkal, milyeneket a népiskolában szerezhettek!

Tudom, hogy ily komoly vádat indokolni is kell és azt a következőkben meg is teszem.

Nem akarom a tekintetes iskolaszéket ezen könyv minden lapján végig hurcolni, és szorítkozom azoknak előadására, melyek lapozgatáskor szemembe tűntek.

(a margón: Magyarország)

⁴ A következő mondatrész kihúzva, csak az eleje olvasható: „itt mégis oly hibát követtek el, mely...[a többi olvashatatlan]

A 6-ik lapon azt találtam: „Több megye egy országos kerületet képez, több kerület egy országot.”– Ez nem áll: Magyarországon országos kerületek már nem léteznek. Magyarország áll Magyarországból, Horvát-Szlavonországból és Fiumeből. Midőn azonban⁵ az ország felosztásáról van szó, a szerzők Horvát-Szlavonországról valamint Fiumeről egészen megfélekedtek.

33-ik lap. „Kirándulások Magyarország különböző vidékeire” Budapestről Ocsóvára a Duna mentében csak 6 várost említ; ezek közt a magában véve jelentéktelen, és csak mint az osztrák államvasút végpontja említésre méltó Baziást is, mely mindössze csak néhány száz lakossal bír; ellenben oly fontos helyeket, minő Pancsova, Titel, Pétervárad, Karlócza, Apatin,⁶ fel nem említett.

Budapestről Brassóig utazván, megáll Kis-Tövisen és az Erdélyországot fél szélességében átmetsző nagy vasúti ívet, az annak mentén fekvő Medgyest, Erzsébetvárost, Segesvárt, Kőhalmot,⁷ egyéb fontos városokkal együtt egészen kifelejti.

Szintúgy Brassóról Kolozsvárra utazván, közben csak egy állomást említ fel, még pedig Kocsárdot!⁸

Budapestről Máramaros Szigetig, [!] Debrecenen kívül csak egy állomást említ fel, t. i. Királyházát! Nagy-Károly, Szatmár-Németi,⁹ fontos és megyei székvárosok ellenben említetlenül maradnak.

A 35-ik lapon fel vannak sorolva Magyarország legnevezetesebb fürdőhelyei. Már magában az is hallatlan dolognak tűnik fel, hogy ezeket a gyermeknek következőkép kell tanulnia:

„Buda, Margitsziget, Szliács, stb. az 1-ső kerületben. Bikszád, Buziás a 4-ik kerületben; Kovászna (Pokolsár)¹⁰ az 5-ik kerületben fekszik” stb. A fővárosi iskolákban e szerint a fürdőhelyeket nem megyéjük szerint, hanem a közigazgatásilag nem is létező kerületek szerint tanítják!!! Mi joggal szerepel a „leghíresebb” fürdőhelyek közt Bikszád, Kovászna (Pokolsár), Keszthely (Hévíz), nem tudom.¹¹

⁵ Az utolsó két mondatot Kőrösi szúrta be, s kihúzta a következőket: „A 9-ik lap szerint 5 kerületre osztatik Magyarország, ezen felosztás elavultsága és a könyvnek e tekintetbeni hibássága már előbb említetett. Itt elég érdekesnek találok még azon körülményre felhívni a tek. iskolaszék figyelmét, hogy midőn”

⁶ Ocsóva (Zólyom), Baziás (Krassó-Szörény), Pancsova (Torontál), Titel (Bács-Bodrog), Pétervárad, Karlóca (önálló városok a Pétervárad kerületben), Apatin (Bács-Bodrog)

⁷ Tövis (Alsó-Fehér), Medgyes, Segesvár, Kőhalom (Nagy-Küküllő), Erzsébetváros (Szeben.)

⁸ Székely-Kocsárd (Torda-Aranyos)

⁹ Máramaros-Sziget (Máramaros), Királyháza (Ugocsa), Szatmár-Németi, Nagy-Károly (Szatmár)

¹⁰ Szliács (Zólyom), Bikszád (Szatmár), Buziás (Temes), Kovászna (Háromszék), Keszthely (Zala)

¹¹ Az 1882-es Helységnévtár szerint Hévíz gyógyfürdő ekkor még Szent-Andráshoz tartozik (Zala); nemzetközi híru gyógyhellyé válását Kőrösi nem látta/láthatta előre

(a margón: Egyéb Európa)

A külföldre áttérve azt tapasztaljuk, hogy Ausztriának mindössze 1 lap van szentelve, ami szemben avval, hogy Olaszország épp annyira terjed, helytelenítendő.

36-ik lap. „Vizek” Hiányzik a nevezetesebb folyók közül az Enns és az Etsch.¹² A világhírű s nagy alpesi tavak tökéletesen kifelejtettek.

Ugyanott a termények közül 4 hozatik fel, úgymint: a gabona, buzér, komló és a rhebarbara!¹³ Csudálom, hogy a kamomilláról és mályváról nem tétetik említés.

Ásványai közül szerepel, amint ez a 36-ik lapon szóról szóra olvasható, a malomkö¹⁴ is!! Ellenben sem kőszén, sem só, sem ezüst nem említetik, valamint a nagy kiviteli cikket képező fa is ki van felejtve.

A 37-ik lapon: Oroszországban nyugaton volnának találhatóak a Kárpátok és a skandináv hegyek! E nagy ország terményei közül csakis gabona, len és kender említetik fel – a nagyszerű gyapjú, szőr és fa kivitel, említésre méltónak nem találtatott.¹⁵

Szintúgy ásványairól csak annyi mondatik, hogy azokban igen gazdag, midőn pedig a kis gyermek is orosz grafittal szokott írni és midőn a platinát tudvalevőleg kizárólag Oroszthon szolgáltatja.

Hibáztatandónak tartom továbbá, hogy a városokból csakis Szt. Pétervárt és Moszkvát említik a szerzők. — Odessa, Varsó, Riga, Nizsnij-Novgorod és a kaspi tó [!] melletti Astrachan megérdemelnék, hogy 10 éves fiúkkal megismertessenek.

38-ik lap. Svéd- és Norvégország terményei közül egyike a legfontosabbaknak és leghíresebbeknek a vas, de erről szó sincsen. Egyáltalában megjegyzem, hogy a terményekre és éghajlatra vonatkozó megjegyzések meglehetősen hasznavehetetlenek. Így p. d. Svédországról inkább csak negatív [!] felsorolást ad: „ földművelésre kevés hasznot hajt; só van, de vidékenkint hiányzik.”

¹² Az Enns folyó a Duna egyik mellékfolyója, az Etsch (olaszul Adige) Észak-Olaszország (Südtirol) jelentős folyója

¹³ Buzér: buzérfű, pirosítófű. Rebarbara: gyökerét gyógyászati célokra, levélnyelét kompótoknak, salátáknak használják. Kamomilla: kamilla

¹⁴ Malomkö: a trachit igen kemény módosulata, melyet a malomkövek őrlőfelületénél hasznosítanak.

¹⁵ Oroszországról az 1878-as tankönyv 61. oldalán olvasható: „Földje: nyugaton a Kárpátok és a skandináviai hegyek, délen a kaukázusi, keleten pedig az Ural-hegység és ezek ágai által fedett nagy és mély síkságot képez.” A 62. oldalon pedig: „Terményei: a roppant nagy mennyiségű gabona, kender és len, hüvelyes vetemények, tea s a növényország egyéb európai terményei; fontos a halászat, főleg pedig a hering-, viza- és tokfogás. Hegyei az ásványokban igen gazdagok.” Az 1887-es tankönyv 65. oldalán: „Kiterjed a Balti vagy keleti tengertől az Uralhegylánczolatig s az Északi Jeges tengertől a Fekete tengerig és a Kaspi tóig. ... Terményei: a roppant nagy mennyiségű gabona, kender és len, hüvelyes vetemények; gyapot-, szőr- és fakivitele jelentékeny; fontos a halászat, főleg pedig a hering-, viza- és tokfogás. Ásványai közül nemes érceken kívül említendő a grafit és a platina.” Lakits és Neiger tehát megfogadták, sőt szó szerint átvették a Kőrösi bírálatában írtakat.

Nevezetes az is, hogy Dánország jelentékeny termékei közül az izlandi zuzmok szerepel!

A 39-ik lapon Németország városaiból mindössze csak 4 tanítatik. Azt hiszem, hogy oly tankönyvben, amely minden ok nélkül mint nevezetes városokat felsorolja Kutachia, Erzerum, Kelat, Ohoczsk, Tomsk, Omsk, Padang, Hakodádé, Kupang, Kumassi, Brisbane, Perth¹⁶ és e fajta kis városokat, melyek egyre másra 5000 lakossal sem bírnak, annak még sem szabad megfélekednie a 300 000 lakossal bíró Hamburgról, vagy Danzigról, Stettinről és Bremen kikötő városokról, vagy a ¼ millió népességgel bíró Breszlauról, a híres Kölnről és Strassburgról.¹⁷

Ezen a lapon találkozunk a tudatlanság egyik chimborassójával. Német-Alföld,¹⁸ hol a mesterséges dombokon kívül semmiféle hegység sem létezik, könyvünk szerint keleti részén „hegyes”!¹⁹ Nyomban utána még azt is tanítják, hogy Német-Alföldön, tehát az északi szélesség 50-ik fokán túl, teremnek a fűszereink!²⁰ A szerzők talán hallották, hogy a fűszerek onnét jönnek kereskedésbe; azt azonban, hogy azok csakis tropikus ég forrósága alatt érnek és onnét szállítatnak Német-Alföld kikötőibe, már nem kötelesek tudni.

Roppant hibának kell ez alkalommal jeleznem, hogy midőn Német-Alföldről van szó annak nagyszerű kolóniáiról épp oly kevéssé tétetik említés, mint Nagy-Britannia, Spanyolország kolóniái sem említettnek. Ha azonban azt hinnők, hogy az ezekre való utalást az illető világrészekenél találjuk, szintén nagyon csalódunk: a 46-ik lapon India tárgyalatik, de a gyermek nem tudja, hogy ez Angolországé; szintúgy nem tudja, hogy a Kelet-indiai szigetek Hollandéi, vagy hogy Cuba Spanyolországé — de még azt sem, hogy Algier Franciaországé!

Belgiumnál a következő nevezetes tételre akadunk: „Vizei a Maas és a Schelda folyók, a calais-i és több kisebb csatorna”. Mármost nem tudni vajon a Calais folyó-e, avagy ami a

¹⁶ Kütahya (Töröko., Ny-Anatólia), Erzurum (Töröko., K-Anatólia), Kelat (Ázsia a XVIII. sz-ban térképen találtam meg Beludzsisztánban; valószínűleg a mai Quetta/Kvetta városának korábbi elnevezése lehet), Ohotszk (Oroszo. távol-keleti részén), Tomsk, Omszk (Oroszo. szibériai részén), Padang, Kupang (városok Indonéziában, a Szumátra-, illetve Timor-szigeten), Hakodate (Japán, Hokkaidó-sziget), Kumasi (Ghána), Brisbane, Perth (Ausztrália)

¹⁷ Gdańsk (Lengyelo., németül Danzig, magyarul Dancka) Pomeránia székhelye. Szczecin (Lengyelo., németül Stettin) a Nyugat-Pomerániai vajdaság székhelye. Wrocław (Lengyelo., németül Breslau, magyarul Boroszló) az Alsó-Sziléziai vajdaság székhelye.

¹⁸ Németalföld történeti régió, gyakran változó területe kb. a mai Benelux államok és Észak-Franciaország egy része

¹⁹ A következő mondat kihúzza: „Ilyeneket tanítatunk mi a fővárosi iskolákban a gyermekeinkkel!” Hozzá kell tennünk, hogy az 1878-as tankönyv 68. oldalán ezt olvassuk: „...keleti része hegyes és dombos, az Ardeni erdőségtől érintve.”

²⁰ Az előbbi jegyzetben hivatkozott oldalon: „Földje: termékeny, de még sem ad elegendő gabonát; jövedelmező a len, konyhavetemény és a kereskedelmi (fűszer) növények termelése.”

legvalószínűbbnek látszik, belföldi csatorna? Hogy itt Európa leghíresebb tengersizorásával van dolgunk, arról szegény tanulóinknak fogalmuk sem lehet.

40-ik lap. Anglia terményei felsorolása a már jelzett klasszikus módon történik. A gyermeket efféle általános frázissal tartják „fája kevés, ásványtermelése nagy”. De az angol köszénről, vasról, melyeken Angolország világalma alapszik a budapesti tanulók ismét egy árva szót sem hallanak. Anglia világvárosairól e mintakönyv megint csak Londont és Edinburgot [!] találja említésre méltónak; sem az ország 3-ik fővárosa Dublin, sem a világhíres Manchester, Birmingham, Liverpool, Glasgow és efféle ½ milliónyi lakossal bíró városokat, szerzők nézete szerint, Magyarország fővárosi népiskoláiban említeni nem kell! Sokkal fontosabb a helyett holmi a Saharában vagy a mongol sivatagban fekvő 5-10 000 lakónyi városokat, melyeket még művelt ember sem ismer, bemagoltatni.

Ugyanazon lapon Franciaország terményeinél ismét ily üres frázisokkal találkozunk: „van sok gabonája, sok és kitűnő bora.” Azt hiszem, hogy oly munka, mely Dániánál az izlandi zuzmoht, Ausztriánál a rhebarbarát említi fel, bátran felhozhatná Franciaországnál az olajt, a gyümölcstermelést és különösen a selyemszövést. EZ utóbbit annál is inkább, mivel a selymet még Anglia fontos iparcikkei közzé is felvette.

A francia városok felsorolásában ismét megbocsáthatatlan könnyelműséget tanúsít. Párison kívül csak két várost hoz fel, Lyon-t és Versailles-t (!) Hát Marseille?, hát Bordeaux?, Nizza? — Versailles-ről meg tévesen az állítatik, hogy az a köztársaság elnökének és a kormánynak székhelye. — Sem az egyik, sem a másik ott nem székel.

Hogy Corsica Franciaországhoz tartozik, azt a budapesti gyermekeknek nem kell tudniok; természetesen azt sem, hogy Napoleon ott született.

41. lap szól a pyrenei [!] félszigetről. Ez helytelen kifejezés, politikai földrajzot tanítván, külön kell Spanyolországról és külön Portugáliáról [!] beszélnünk.

Hogy Spanyolországot Franciaországtól a pyreneák választják el, az helyes; de hogy a biscay-i öböl is, az helytelen és érthetetlen, mivel két országot tenger vagy tengersizorok választhat ugyan el, de tengerből sohasem.²¹ Egészen megfoghatatlan, mi indítja szerzőket e furcsa állításra, midőn említés nélkül hagyják, hogy Franciaországot Angliától a Calais-i szoros választja el.

Ugyanott ismét egy hihetetlen badarság: a vizek közé számítják a gibraltári szoros több öblökkel!!

²¹ Viscayai vagy Biscayai-öböl (a franciák Gascognei-öbölnek hívják) Franciaország és Spanyolország határán

A termények közül, mint már az eddigiek után várhattuk, a legfontosabb természetesen megint hiányzik: így pld. a híres spanyol juhokról és gyapjúról szó sincs.

42. lap. Olaszországnál Sardinia sziget kifejejtetik. Említésre méltó, hogy városai közül a fővároson kívül csak az egy Velencét említi: a fővárosi iskolákat látogató számos művelt család gyermeke a negyedik osztályt elhagyja e szerint anélkül, hogy Florenz,²² Nápoly, Milano világhírű városokról csak egy árva szót is hallott volna.

Balkán félsziget. Ez ismét helytelen kifejezés. Ily elnevezésű állam nem létezik. Az efféle hibákra, már ismételten figyelmeztettünk. Valamint a szerzők maguk Olaszországot ilyennek és nem appenini félszigetnek nevezik, úgy Törökországot, Görögországot stb. szintén a maguk politikai nevén kellene említeni.

Mulattató, hogy a Balkán félszigeten fekszik Caudia szigete,²³ sőt „még más több sziget” is. Jegyezzük meg mellesleg, hogy Caudia nem is Európához de Ázsiához számítatik. — Azt, hogy az 1878 október óta Ausztria-Magyarországhoz csatolt Bosznia és Hercegovina az 1879-ben megjelent tankönyvben nem volt mint ilyen felsorolva,²⁴ nem akartuk hibául felróni. Midőn azonban ezt a Balkán félsziget tárgyalásánál találjuk felemlítve, a rendszeresség teljes hiányának kell tulajdonítani, hogy ily fontos körülmény nem a maga helyén t. i. Ausztriánál említettik.

Evvel befejeztük volna Európát és átmehetünk a többi világrészeknek mindössze 6 nyomtatott lapot tevő – habár terjedelemre csekély, úgy furcsaságokban és tudatlanságban mégis igen gazdag részére. Mielőtt azonban e világrésztől búcsút vennénk, jegyezzük meg magunknak, hogy annak általános konfigurácziójáról, [!] p. o. arról, hogy Nagy-Britannia nem tartozik a szárazföldhöz, hogy Ázsiával az Ural által függ össze, míg Kis-Ázsiától a Bosporus és Dardanellák választják el, hogy a földközi [!] tenger és a Gibraltari szoros Afrikától választják el, hogy e tenger sok nevezetes szigetekkel bír, stb. egy árva szóval sem tétetik említés.²⁵

(a margón: Egyéb világrészek)

²² Firenze

²³ Caudia helyesen Kandia (Kréta szigete); akkor a Török Birodalomhoz tartozott. Az 1878-as tankönyv 74. oldalán olvassuk: „A Balkán félsziget magában foglalja Török- és Görögországot, Montenegot, Bosnyák-, Szerb-, Moldva- és Oláhországot, Kandia s több apró szigetet.”

²⁴ A következő szavak kihúzva: „midőn Ausztriáról beszélünk”

²⁵ A következő mondat kihúzva: „A fővárosi iskolákat látogató gyermek kilép onnét anélkül, hogy ezen legegységesebb dolgokról tudomással bírna.”

Ázsia 44. lap. Mindjárt az első sorban találkozunk a „Fülöp” szigetekkel. Szerzők úgy látszik, azt a jogot vindikálják maguknak, hogy az egész világot megmagyarosítsák; ha a Siberiában fekvő Petro-Pavlovszk-ból – melyet magyar szem talán még nem is látott – „Pétere-Pál-révet” csináltunk, így gondolkozhattak magukban, miért ne magyarosítsuk a China melletti Filippini szigeteket is Fülöp szigetekre.²⁶ – Csakhogy akkor meg is kellett volna maradni az eredeti gondolat mellett és nem kellene a 46. lapon ismét „Philippi” szigetekről beszélni. Még megérhetjük, hogy Baden-Badenből „Füüdöt” csinálnak, Kloster Neuburgból - Klastrom-Újvárt, Koppenhágából - Kereskedő-révet, Magdeburgból - Leányvárt, Karlsruheból - Károlycsöndet, Konstatinápolyból - Szilárdvárost, stb.

Tengerei közül felemlítették: a Jeges tenger, Nagy Ocean,²⁷ Indiai tenger, Földközi-, Fekete- és Vörös tenger, – Ámde ha ez utóbbit említik, mely nem egyéb tengeröbölnél, miért nincs benn a perzsiái, arab és bengal öböl? Folyói közül hiába keresnők a Volgát és az Uralt.

Hogy Ázsia terményei közül legelső hely jut a fügének és mazsola szőlőnek, az elvégre az ízlés dolga; hogy azonban a gyapot, mely angol közmondás szerint a kereskedelem királya²⁸ kimaradt, dacára annak, hogy a gyapottermelés[nek] és gyapotszövésnek Ázsia az ős bölcsője, az már valóságos, még pedig elég vastag hiba. Az ásványország terményei közül csak egyetlen egyet említ könyvünk. Az olvasó nehezen találná ki, hogy ez éppen a rubin! Hiszen ha már csak drágakőről van szó, már az ezeregy éjből is tudjuk, hogy Kelet-Indiában, Golkondában²⁹ vadon terem a gyémánt. Valóban nevezetes és lehetőleg kedvezőtlenül jellemző, mily nagy ügyesen tudják szerzőink mintegy kikerülni, hogy a gyermekeknek a legfontosabb terményeket valahogy ne említsék.

Ázsia a szerzők szerint áll: ázsiai Törökországból, Arábiából, Iránból, Turánból, Chinából, Előindiából, hátsó Indiából [!], Japanból és a szigetekből.

Ehhez igen sok szó fér, de csak néhányat akarok hozzátenni:

1.) Irán és Turán elnevezések csak gyűjtőnevek; különösen Turánról³⁰ nem is tudjuk határozottan miféle országok számítandók hozzá, és melyek nem. – Egyedül helyes, eljárás hogy politikailag létező, önálló államok önállólag felsoroltassanak, ami mellett aztán csak melleleg volna említendő, hogy a perzsa költők Irán-nak nevezték Ahriman (a nap) országát,

²⁶ Itt bizony a tankönyvírók névhasználatát alkalmazza az utókor, igaz, csak a Fülöp-szigetek esetében

²⁷ Csendes-óceán

²⁸ A következő négy szót Kőrösi szúrta be

²⁹ Indiai város Hyderabad közelében

³⁰ Az 1878-as tankönyv 78. oldalán. „Turán Irántól (Perzsiától) éjszakra, az Arál-tóig terjed”. Az 1887-es tankönyv 80. oldalán: „Turán a Kaszitótól a Pamír fensíkig terjed, délen Perzsia és Afganisztán, északon Szibéria a határa.”

Turán-nak Ormund (a sötétség) országát. Szerzőink éppen megfordítva tanítanak. De Turánról nem is mondják, voltaképpen mily értelemben értik ezt. Alkalmasint azt hiszik, hogy Turán épp oly egységes állam, mint China, és talán valami turáni királyságról is mesélnek a gyermekeknek.

2.) Szerzők az ázsiai Törökország részeinek felsorolásánál elárulják abbéli tudatlanságukat, hogy Arábiának egy része szintén oda tartozik.

3.) Hátsó Indiát megint, mint valami egységes országot mutatják be, holott az Siam, Annam, és Birma³¹ nagy és tökéletesen önálló államokból és a szigetekből áll. Míg azonban az államokat elhallgatják, addig a szigeteket mint külön országot hozzák fel. Könyvünk hebehurgya gyártása mellett megérthető még az is, hogy Bangkok városának említésénél észre sem veszik, hogy midőn itt Siam fővárosáról beszélnek, illenék hogy legalább a Siam királyság létezéséről is előbb szó legyen. Vagy talán azt kellene feltennünk, hogy a szerzők e királyság létezését nem ismerték és Bangkokot holmi hátsó indiai királyság „fővárosának” tekintették?

4.) Végül fölhozom, hogy egy egész államról megfeledkeztek. Korea királysága, mely kétszer nagyobb Magyarországnál, mely több millió lakossal bír, tudós szakférjaink eszmekörében nem is létezik, és így persze nem szükséges, hogy gyermekeink ismeretkörébe felvétessék.

Nem tudok miképp nyilatkozni azon vastag tudatlanságról, mely abból kirí, midőn az taníttatik, hogy a chinai Kanton³² város a Tigris torkolatán fekszik! Azt már az iskolás gyermek is tudja, hogy az Euphrat és Tigris a perzsa öbölbe torkolnak, míg Kanton (a Schukiang torkolatán) a nagy tenger mellett fekszik. Kanton és a Tigris közt nem kevesebb, mint egész China fekszik, mely egymaga felér Európával, továbbá egész Turkestan, Afganistan, Perzsia! Kanton és a Tigris közt mintegy kilencszáz geogr. mérföld, tehát a föld kerületének egy teljes hatodrésze fekszik! — Ha valaki azt mondaná, hogy a Tigris London mellett ömlik a tengerbe, még nem állítana oly szörny dolgot, mint Lakits és Neiger urak. És ily emberek tanítják gyermekeinket földrajzra, ilyeneknek adatik a monopólium, hogy kizárólag az ő tudományuk szerint haladjanak és üdvözljenek gyermekeink!

³¹ Thaiföld (korábban Siam), Vietnam (korábban Annam), Mianmar (korábban Burma, illetve Birma)

³² Kanton (kínaiul Kuangcsou) kikötőváros a Dél-kínai tengerig hajózható Gyöngy folyón

Evvel Ázsia végére értünk. Arról, hogy kié India?, kié a dúsgazdag Sunda³³ csoport?, arról hogy itt, és hol állott az emberiség bölcsője; miféle fajok lakják e világrészt? – minderről semmit sem találunk.

Menjünk át Afrikára, mely egy lapot foglal el.

Ezen világrész tárgyalásánál mindenképp előtt feltűnő, hogy a gyermek egyetlen egy ország nevével sem ismertetik meg; a fővárosi népiskolai tanulónak tehát fogalma sincsen arról, hogy Marokko, Algir, Tunis, Tripolis, stb. a földkerekségén léteznek, de még az 1-ső osztálybeli bibliai előadásokból ismeretes Egyiptom sem említetik! A felhozott városok közül vannak ellenben olyanok, amelyeket nemcsak elemi iskolai gyermeknek, de még felnőtt embernek sem kell okvetlenül ismernie. Így p. d. az egészen jelentéktelen Berbera,³⁴ a mindössze csak 1200 lakossal bíró Sofala,³⁵ a kis Kongo, mely utóbbi helyett mindenesetre ésszerűbb lett volna az amúgy is hasonló és fontosabb országot megemlíteni. Mulattató, hogy iskoláinkban Timbuktu-t³⁶ úgy tanítják, mint Afrika nyugati partvidékén fekvőt, holott a parttéli távolság nem tesz kevesebbet, mint 200 mérföldet; és tudjuk mily keservesen tudtak Barth, Mungo Park³⁷ és azon néhány európai ember, aki ott járt, hozzájutni.

Ausztrália. Ezen világrészénél az eddigiekhez hasonló vastag hibák nem fordulnak elő, bár nem tarthatjuk helyesnek, őslakói Pápuák helyett Négereknek mutattnak be, vagy hogy oly tankönyvben, mely Manchester, Birmingham, Hamburg ½ millió lakossal bíró városokat említésre méltóknak nem tartja, mégis felemlíti Brisbane, Parth szegény és jelentéktelen helyeket. Feltűnő továbbá az „austráliai alpok” felemlítése. Bár nem vagyok szakférfi, mégis merném állítani, hogy az ausztráliai hegyeket alpeseknek nevezni nem szokás.

Amerika. — Ez képezi a munka utolsó szakaszát és ebben sem fogyunk ki a mulatságból. Itt találkozunk azon meglepő állítással, hogy Amerika éghajlata északon hideg, közepe táján enyhe, és alantabb forró. Tehát közép Amerikában, Venezuelában stb. az aequator³⁸ [!] körül fekvő államokban az éghajlat enyhe volna! Ellenben a Magelhaens szoros körül fázó Feuerlandi és Patagoniai,³⁹ forró éghajlat alatt élne. Ily párját ritkító állítás csak úgy magyarázható meg, hogy szerzők talán nem tudták, miszerint Amerika az északi és a déli

³³ A Szunda-szigetek (pl. Borneó, Jáva, Szumátra, Celebesz, Bali, Timor) többsége ma Indonéziához tartozik

³⁴ Kikötő Szomáliában, az Adeni-öbölben

³⁵ Kikötő Mozambikban, a Sofalai-öbölben

³⁶ Tombouctou (korábban Timbuktu) város Maliban

³⁷ Barth, Heinrich (1821-1865) német Afrika-kutató, aki a XIX. Sz. közepén többször indult afrikai expedícióra. Park, Mungo (1771-1806) skót orvos, Afrika-kutató, kétszer is járt a Niger folyó vidékén a XVIII-XIX. századfordulón

³⁸ Egyenlítő (aequator, equator)

³⁹ Patagónia Dél-Amerikai legdélibb szárazföldi része, attól délebbre található a Tűzföld (Feuerland) szigetvilága, melyet a Magellán-szoros választ el a kontinenstől

félgömbön terjed el, és így azt hitték, hogy Amerika legdélibb részeiben az éghajlat épp úgy a legmelegebb, mint p. d. Európa legdélibb részeiben.

A gyermek azt is nehezen fogja megérteni, mi különbség van egy folyó hossza és nagysága közt. A szerzők az Amazon folyamot a legnagyobbnak, a Mississippit pedig a leghosszabbnak mondják. Földrajzi tudatlanságomat kell megint elárulnom, hogy Chimborassóról⁴⁰ hallottam és olvastam ugyan, de sohasem a „brasíliai hegyről”; szerzők szerint pedig a Chimborassó és a „brasíliai hegy” képezik a Kordillerák legmagasabb csúcsait. Nem kevésbé csodálkoztam, midőn azt kellett olvasnom, hogy Amerika északi részén – ahol pedig nedves és hófödte kopár tartományokat képzeltem magamnak – szerzők szerint: őserdők (!) és gyepfödte földek léteznek. Miután pedig a 49. lapon azt olvasom, hogy Észak-Amerikában fordul elő a jeges medve, iramszarvas, cethal és a főka, az én és a szegény iskolás gyermek elméjében okvetlenül úgy kell összeszövődniök e körülményeknek, mintha az amerikai őserdők jeges medvékkel és iramszarvasokkal⁴¹ volnának tele.

Hogy továbbá indusok nem éppen azonosak indiánokkal, hogy emezek Amerika, amazok pedig Ázsia őslakói, ezt e tankönyvben szerzői⁴² őszintén nem tudják, és ezért a gyermekkel is tévesen tanítatják.

Tetőzik tudatlanságukat midőn a 49. lapon az amerikai indiánusokról azt mondják, hogy e világrészben a Patagoniaik mellett laknak!

Szintúgy jellemző, hogy Amerika fajainak felszámlálásánál megfélekedtek e világrész felfedezőiről és a déli államok uralkodó fajáról: a spanyolokról és a spanyol vegyfajokról!

Az Afrikánál követett megfoghatatlan eljáráshoz képest, Amerikánál is inkább a városokat mintsem az országokat tanítják és csakis elvétve és mintegy a városok hollétének magyarázatára említik fel az Egyesült Államokat, vagy Mexikót, Brasiáliát.

De meg kell önmagamat cáfolnom: az utolsó 4 sorban azt olvasom, hogy Peru, Bolivia és Patagonia államok „dél Amerika tartományait képezik”. Chili és az argentin köztársaság még csak mint „tartományok” sem találnak említést.

(a margón: Hibák az előbbi kiadásban)

⁴⁰ Chimborazo 6310 m magas csúcs az ecuadori Andokban, mely - az egyenlítői kidudorodás miatt - a Föld középpontjától legtávolabb eső pont (innen a csimborasszó jelentése is)

⁴¹ Kőrösi itt (helytelenül) az őserdő alatt nyilván csak a trópusi őserdőt érti, Iramszarvas: rénszarvas

⁴² A mondat Kőrösi beszúrásával fejeződik be

És evvel be volna fejezve a Lakits Vendel és Neiger Sándor készítette és Budapest főváros iskoláiban egyedül elfogadott tankönyv III-ik kiadásának szűk 19 [!] lapján szemembe ötlött hibáinak gyűjteménye.

Az azonban hogy mily jogosultságuk volt szerzőknek arra, hogy a főváros iskoláiban egyedül elfogadott földrajzi tankönyvet éppen ők írják meg, az voltaképpen a régebb kiadásokból volna jobban megítélhető, miután az újabbakban a tanítók felszólalásai, de még az élclapok gúnyolódásai folytán is, a legvastagabb hibák nagy sorát máris kitörölték. A régebb kiadást lapozgatván, ott még a következő rettenetes dolgokat olvassuk:

A jablunkai szoros nem morva- hanem Csehországba vezet; az orosz tea európai Oroszországban terem; a Szt. Gotthárd Svajcz egyik városa; Magyarország folyóinak száma 600. A gobi sivatag Ázsia északi részén terjed el; Beludzisztán és Afganistan Perzsiához tartoznak; a barnamalayok rézvöröseknek állítatnak; a Cordilleras de los Andes⁴³ hegység helyett a Cordilleras és az Andes két hegységéről beszélnek. Az újabb kiadás felemlíti a kanadai tavakat — a régi kiadás azonban csak egy kanadai tóról beszél. Mexikói tengeröböl helyett itt csak mexikói tóról van szó; a csokoládé Amerikában terem; a physikai részben azt olvassuk, hogy a föld hosszúkas pályán mozog, de vajon a hold vagy a nap körül az nincsen megmondva stb.

(a margón: A III. osztálybeli tankönyvről)

Ugyane szerzőknek köszönjük még a 3. osztályban tanított földrajzi könyvet is. Miután ez osztályban csakis a fővárost és környékét kell előadni, kézikönyvre voltaképpen nem is volna szükség, de semmi esetre sem olyanra, mint a Lakits és Neiger-féle, amely a szegény gyermek agyát a legfeleslegesebb, leghaszontalanabb dolgokkal, de amellet még helytelenségekkel is akarja tele tömni.

A földrajz tanítása a saját városból akarván kiindulni, annak fekvését, fő utcáit, sőt ha úgy tetszik, még nevezetesebb épületeit megismertetheti; de vajon józan ésszel megérteni lehet-e, mi célra magoltatják be a szegény gyermekkel az összes városi népiskolák hollétét, melyeket a városi hatóság tagjainak sem kell betűről tudniok? De a mi mintakönyvünk még ezt is kevesli és, mintha csupa idegenvezetővé vagy hordárrá akarná nevelni a gyermekséget, azt is kívánja tőlük, hogy tudják, hol az egyetemi-⁴⁴ hol a Franklin-társulat,⁴⁵ hol a pesti

⁴³ A Kordillerák (spanyolul Cordilleras) Észak- és Dél-Amerika nyugati partjain végighúzódó lánchegység, a dél-amerikai hegyvonulat másik neve: Andok (spanyolul: Cordilleras de los Andes)

⁴⁴ I., Vár, Iskola tér 3. (1885.)

⁴⁵ IV., Egyetem u. 4. (1885.)

részvénytársulat nyomdája?⁴⁶ Hol a magyar hitelbank?⁴⁷ Vagy a molnárok és sütők gőzmalma?⁴⁸ Hol a Ganz-féle gyár?⁴⁹ A rég megbukott és leégett Kártoly fonógyár?⁵⁰ A katonai ruhatár?⁵¹ A Stein-féle ház!!⁵² stb. Ezen hordár vagy kocsis utasításnak inkább, mint tankönyvnek beillő magyarázat a könyvnek fele részét veszi majdnem igénybe. Csak az a nagy szerencse, hogy a tanítók nagyobb része ezen haszontalanságokat elég bölcsen kihagyja.

Legyen végül még megemlítve ezen könyvnek véletlenül szemembe ötlött azon állítása is, miszerint Gödöllő, Aszód és Cegléd a fővárostól nyugatra fekszenek és hogy Pest megyében található tavak is, mint p.d. a városligeti tó!

(a margón: Általános megjegyzések)

Az előadottak által azt hiszem kellőleg igazoltam az e bírálat elején kockáztatott azon nézetet, hogy a szerzők szakismeret nélkül vállalkoztak egy ifjúsági tankönyv megírására, amit pedig éppen mivel az ifjúságnak van szánva, csakis a legavatottabb és hozzáértő kezekre kellene bízni.

Magam nem lévén szakember lehet, hogy a hibák felsorolásában, egyikben másikkban tévedtem, de ha a felhozottak csak huszadrésze állna is, legkomolyabban és minden melléktekintet félre tevésével arra kellene törekednünk, hogy e hasznavehetetlen könyv a főváros másképp oly szép virágzásnak indult iskoláiból kiirtassék. – Elég sajnós, hogy már évek óta abból folyt a tanítás, sőt hogy az, a fővárosra minta gyanánt tekintő vidéki iskolákban is behozatott. Azon ezer meg ezerre menő fiúk, akik az utolsó években a magyarhoni elemi iskolák utolsó osztályából kiléptek, ily ferde ismereteket vittek magukkal az életbe. Pedig hányan vannak ezek⁵³ közül, akik életükben más földrajzi könyvet már nem fognak szerezni, hanem halálukig csak abból merítenek felvilágosítást, amely iskoláztatásuk alatt kezükbe adatott! Meggondolván ezt, fájdalommal kell mondanom, hogy a Lakits és Neiger-féle tankönyv által egész nemzedékek eszme- és ismeretköre valósággal megmérgeztetett!

⁴⁶ V., Hold u. 7. (1885.)

⁴⁷ V., Nádor u. 12. (1885.)

⁴⁸ IX., Soroksári út 78. (1885.)

⁴⁹ II., Ganz u. 11/13. (1885.)

⁵⁰ Az 1885-ös címjegyzékben nem szerepel, az 1871/72-es címjegyzék szerint: Ferencváros, Soroksári út

⁵¹ Az 1885-ös címjegyzékben nevesítve nem szerepel; az 1887-es tankönyv 14. oldala szerint az a III. kerületben található; az 1895. kataszteri térkép a Zichy kastélyban tünteti fel

⁵² V., Mária Valéria u. 14./Eötvös tér 3. (1885.)

⁵³ E szavakat Kőrösi szúrta be, csak úgy, mint a következő mondat legvégét: „valósággal megmérgeztetett!” szavakat

És mindezek ellenében mi szolt mégis e könyv behozatala mellett? Csakis egy körülmény, hogy t. i. az iskolaév kezdetével más, a minisztérium jelezte tan módszernek megfelelő tankönyv nem létezett. Legyen azonban szabad megjegyezni, hogy a módszer mégis csak 2-sodik sorban jöhet tekintetbe és hogy ennél 100-szor fontosabb mégis a nyújtott anyag minősége. A miniszteri rendelet értelmében: a földrajz tanítása oly módszer szerint történjék, hogy mindig a közelebb fekvőről lépjenek át a távolabb fekvőre, tehát a városokról a vidékre, a vidékről a megyékre, a megyékről az országra, az országokról a világrészekre. De vajon lehet-e valaki közülünk, aki csak egy percig hihetné, hogy a helyes sorrend mellett helytelen dolgokat legyen szabad tanítani? Pädagogiailag [!] képzett tanítóink e módszernek amúgy is megfelelnek, különösen, ha erre utasítást kapnak; de egy tankönyvet elfogadni csak azért, mivel módszere jó, de anyaga alávaló rossz, hamis és tele oly nevetséges állításokkal melyekre a tanulók maguk is hahotára törnek ki, igénytelen nézetem szerint sohasem szabadna. Ha kitűnő módszere szerint rendezett rossz anyag, és közepszerű vagy akár rossz módszer szerint rendezett jó anyag közt kellene választanunk, egy percig sem habozhatnánk.

(a margón: Indítvány)

Befejezésül még megérintem azon körülményt is, hogy egy a főváros iskoláiban tankönyvül elfogadott munka évenként okvetlenül sok ezer példányban kel el, minthogy ezen iskolákat látogató gyermekek száma 20 ezernél többet tesz; egy elfogadott tankönyvnek kiadása e szerint határozott haszonnal járó vállalat lévén, nem tudom nem volna-e célszerű, ha a város maga szemelné ki azon egyéneket, akikre e roppant fontosságú tisztet, természetesen a legbőkezűbb jutalmazás mellett, bízni lehetne. Ez esetben⁵⁴ valamint Franciaország közoktatási miniszterei nem tartották méltóságukon alólinak, hogy az ifjúság tankönyveit maguk megírják, vagy reménylhető, hogy hazánk kitűnő szakférfiai is szívest-örömet fognának ajánlkozni, hogy vállvetett munkássággal a tankönyvek kiadásának valósággal szent ügyét a legmintaszerűbb módon keresztül vigyék.

Mindezek után kérném a tekintetes iskolaszéket, méltóztassék következő indítványaim felett határozni.

1.) tétessenek a fővárosi tanácsnál a szükséges intézkedések, hogy a Lakits és Neiger-féle földrajz a fővárosi iskolákból, mint tankönyv mellőztessék.

2.) kerestessék meg a fővárosi tanács, hogy a behozandó iskolai könyvekről már jó eleve gondoskodják, azok iránt, ha nem a főváros felszólítására készíttetek, az összes vagy

⁵⁴ A következők kihúzva: „meg lehetnének nyugtatva, hogy a fővárosi hatóság választása szerencsés leend és így”

legalább néhány tantestület véleményét hallgassa meg, és e végből az ajánlott munkákat legalább egy fél évvel előbb e tantestületeknek küldje meg.

3.) javasoltassék, hogy a fővárosi iskolákban behozandó tankönyvek szerzői a fővárosi hatóság által a legkitűnőbb szakférfiak köréből kiszemeltetvén, ennek következtében ezután e tankönyvek szerkesztése leginkább csak megbízás folytán történjék,⁵⁵ esetleg pedig maga a könyvkiadás műveletét is a főváros vegye át.

Mély tisztelettel maradok a tekintetes iskolaszék alázatos szolgája

Kőrösi József
iskolaszéki tag

Budapest 1880. febr. 15.

Eddig a bírálat szövege.

A ránk maradt tanácsi ügyirat 1880 tavaszától 1881 ősziéig tartalmazza a főváros határozatait Kőrösi indítványában felsoroltakkal kapcsolatban. 1880 augusztusában mind a Könyvbíráló, mind a Közoktatásügyi Bizottmány elismeri a bírálatban kifogásolt hibákat, de a következő tanévben nem változtat ezen, viszont az 1881/82-es tanévre új földrajz tankönyvekre írnak ki pályázatot:

„... a Lakits Neiger-féle földrajzról a Könyvbíráló Bizottmány is tökéletesen tudja, miszerint az oly hibákat tartalmaz, hogy az elemi népiskolák igényeinek az semmi esetre sem felel meg. – Tekintve mégis, hogy e könyv, mely már tavál javított kiadásban jelent meg, s a lipótvárosi I-es számú iskolaszék által kifogásolt helyeken időközben kijavított, s hogy új tankönyvre pályázat az idő rövidsége miatt már ki nem írható, – azt jelen tanévre még okvetlen meghagyandónak tartjuk; felkérendő volna azonban a tek. tanács, hogy az elemi népiskoláknál használandó történelmi és földrajz tankönyvekre okvetlenül pályázat írassék ki, hogy így az 1880/81 [!] tanévben e tantárgyakból már új czélszerű kézi könyvek jussanak alkalmazásba. Ezzel kapcsolatban indítványba hozzuk, hogy úgy jelen mint minden más ily pályázatnál jövőre a könyvek ne a szerző nevének megjelenésével, hanem jelígs levelek mellett adassanak a pályaművek be.” (olvasható a Könyvbíráló Bizottmány 1880. aug. 11-i üléséről készített jelentésében)

⁵⁵ A szöveg inentől Kőrösi betoldása

1881. június 15-én hozza meg a Tanács a határozatot: az elemi népiskolák IV. osztályában Zák R. József („Sok és mégis kevés” jeligével) tankönyvét⁵⁶ fogadják el, a megjelölt kiigazításokkal. Az elemi iskolák III., V., VI. osztályában pedig Rákóczy Lajos⁵⁷ („Magyarország nem volt, hanem lesz” jeligével) a bizottság javasolta javításokkal kapott megbízást tankönyvírásra.

A könyvészeti források szerint Zák Józsefnek tankönyve mindössze egy kiadást ért meg; Rákóczy földrajz tankönyveit a XIX. század végéig többször is kiadták. Lakits Vendel és Neiger Sándor földrajz tankönyve azonban sokkal népszerűbb volt, hisz a könyvészeti források szerint még 1913-ban is használatban volt!

Így Körösi József elképzelése, t. i. „*hazánk kitűnő szakférfiai is szívest-örömetst fognának ajánlkozni, hogy vállvetett munkássággal a tankönyvek kiadásának valósággal szent ügyét a legmintaszerűbb módon keresztül vigyék*” még várat magára.

Irodalom

Földrajz a népiskolák V. osztálya számára, szerk. LAKITSVendel, NEIGERSándor, Bp., Zilahy, 1878 95.

Földrajz a népiskolák V. és VI. osztálya számára, szerk. LAKITSVendel, NEIGERSándor, átnézte KISSÁron, Bp., Singer és Wolfner, 1887 109

RÁKÓCZY, L.. *Földrajz a fővárosi népiskolák III–VI. osztályai számára Pályanyertes mű.* Bp., 1881–83

ZÁK, R. J., *Földrajz a fővárosi elemi népiskolák IV. osztálya számára.* Bp., Eggenberger, 1883 103

Budapest cím- és lakjegyzék 1885-1886, Bp., Franklin, 1886 XVIII, 780
Földrajzi világtalasz, Bp., Cartographia, 2006 464

A magyar korona országainak helységnévtára, szerk. KOLLERFFYMihály, JEKELFALUSSYJózsef, Bp., Atheneum, 1882 1291, XXX

SZINNYEI, J.: *Magyar írók élete és munkássága*

⁵⁶ Dr. Zák R. József: *Földrajz a fővárosi elemi népiskolák IV. osztálya számára*: a miniszteri tanítási-terv alapján, s különös tekintettel a főváros viszonyaira, képekkel és térképekkel, Bp., 1 Eggenberger, 1883 103 oldal. A szerzőről Szinnyeinél sem találtam életrajzi adatokat; az alcím is fontos, ezért idéztem ide ilyen formában

⁵⁷ **Rákóczy Lajos** nyugalmazott fő- és székvárosi községi tanító (Vác 1844) 1861-ben tette le a képesítő vizsgát, 1864-1902 között tanított (Szinnyei). Az ő esetében is a teljes címet ide idézem:
Rákóczy Lajos: *Földrajz a népiskolák VI. osztályainak számára.* Pályanyertes mű. Jelige: „Magyarország nem volt, hanem lesz.” Széchenyi Budapest főváros hatósága által a főváros községi népiskolái számára elrendelt és azokban kizárólag használandó tankönyv. Ajánlás: néhai Dr. Hunfalvy János úr emlékének kegyelete jeléül a szerző. Bp., 1881, 47 oldal

Történelmi világtalasz, Bp., Cartographia, 1997 235

JÁKI, László: *Lakits Vendel, a tankönyvíró*, Könyv és Nevelés, 2009, 2. sz.

URL http://www.tanszertar.hu/eken/2009_02/2009_02.htm és Lakits fényképe a folyóirat belső borítóján: http://www.tanszertar.hu/eken/2009_02/belso.htm

Budapest Főváros Levéltára BFL IV.1407.b. (Tanácsi ügyosztályok központi irattára) VIII-250/1880